

ЕПИСКОП ШУМАДИЈСКИ ДР САВА ВУКОВИЋ КАО АДМИНИСТРАТОР СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЕПАРХИЈЕ ТЕМИШВАРСКЕ (1980-1996)

Епископ шумадијски др Сава Вуковић (*1930†2001) спада у ред најистакнутијих архијереја наше помесне Српске Православне Цркве свог времена. Он је обележио своју епоху као угледни јерарх, црквени историчар, књижевник, литургичар и добар и свестрани организатор црквеног живота у епархијама које су му биле поверене на управу и старање. У доступној литератури која се бави његовом свестраном делатношћу, ретко се спомиње рад у Српској православној епархији темишварској у Румунији, у којој је као епископ-администратор деловао пуних шеснаест година, што нас је инспирисало да истражимо и овај период живота ове историјске и значајне епархије и рада епископа др Саве у њој. Тешко и нередовно стање у Румунији за српску православну Епархију темишварску, које је трајало још од 1919. године, па све до пада комунистичког режима 1989. године, оставило је болан траг, као и последице у животу Српске цркве у Румунији. Епископ др Сава је као врсни дипломата успео, сходно тадашњим приликама, да среди организацију епархијског живота и удари нове темеље за будућа поколења. Рад епископа др Саве као администратора Епархије темишварске од 1980. до 1996. године био је плононосан на свим пољима.

Кључне речи: Епископ др Сава Вуковић, Темишварска епархија, Румунија, политичке прилике, епархијски живот.

Увод

Писање дела из историје је племенита и одговорна дужност, али често пута и незахвална. То посебно важи када је реч о биографијама. Излажући животопис једне личности и карактеришући његову улогу у збивањима његовог времена, често смо и нехотице приморани да о тој личности дамо једностран суд, који понекада може бити и погрешан. Опасност се повећава и тиме што при састављању једне биографије, понекада постоје и савременици који својим сведочењем у неким сегментима могу да оповргну извесне појединости.

¹ justinegzarh@yahoo.com

Доста података из живота и рада блаженопочившег епископа шумадијског др Саве Вуковића (*1930†2001), први пут је објавио у својој књизи протојереј-ставрофор Милан Д. Јанковић (Јанковић, 2004). Библиографију радова епископа Саве је приредио професор крагујевачке богословије Негослав Јованчевић, који је хронолошки саставио 185 наслова на српском и енглеском језику, објављених на разне историјске, богословске и теме из Литургике (Јованчевић, 2001: 9–29; Јованчевић, 2011: 643–649). У осталим краћим приказима о Епископу Сави поред богатог биографског материјала (Бугарски, 2012: 11–17; Милошевић, 2011: 72–78; Пузовић, 2014: 109–112), ретко се спомиње и његова делатност у Српској православној епархији темишварској у Румунији, у којој је као епископ-администратор деловао пуних шеснаест година. То нас је инспирисало да истражимо и овај период живота и рада епископа Саве.

У састављању овог рада коришћена је грађа из Архива Српске православне Епархије темишварске, архив и летопис Саборне цркве у Темишвару, као и сва расположива литература (из неколико књига, зборника и часописа). Извештаји које је епископ Сава слао сваке године пред заседања Светог архијерејског Сабора, садрже многе појединости из живота темишварске епархије и његових разноликих активности у том периоду, као и усмени разговори и сведочења неких свештеника и сарадника, који су нам помогли да сагледамо ондашње (не)прилике у којима је деловала Српска православна епархија темишварска, као и политичко стање и живот Срба у Румунији оног времена. Скромно црквено издаваштво Епархије темишварске (тада Викаријата) такође је извештавало о канонским посетама и делатностима епископа Саве.

Тешко стање у Румунији за српску православну Епархију темишварску, које је трајало још од одласка њеног последњег дијецезана из Темишвара (и пресељења у Кикинд, а касније у Вршац) који је носио титулу епископа темишварског др Георгија (Летића) 1919. године, па све до пада комунистичког режима 1989. године, оставило је болан траг, као и последице у животу Српске цркве и Срба у Румунији. Долазак епископа Саве 1980. године у Темишвар, румунске државне власти су схватиле као последњи трзај београдске патријаршије да покуша да сачува епархију темишварску. Он не само да је сачувао епархију темишварску, већ јој је удахнуо нови живот и вратио у колико толико нормално стање. Његов рад и допринос за 16 година колико је администрирао епархијом, протезао се на све гране црквеног живота Срба у Румунији. Првенствено је успео да код државних власти издејствује да се свештенички кандидати школују у Југославији. Дипломатским путем је успео да добије дозволу да богослужи у свим српским црквама темишварске епархије у којима није српски архијереј служио већ неколико деценија уназад. Организовао је три нове црквене општине и парохије и покренуо колико су ондашње прилике дозвољавале обнову неколико објеката. Поред

богослужења, епископ Сава је обављао и рукоположења кандидата, чиме је Епархију обезбедио свештеничким подмлатком. Поред духовног живота, успео је да обнови и културни живот Срба у Румунији. У сарадњи са Српском академијом наука и уметности, као и Матицом Српском из Новог Сада, успео је да се део културно-историјског блага Срба у Румунији истражи, рестаурише и угледа светлост дана на изложбама, не само у Румунији него и у Југославији. Плод тога рада је и неколико публикованих књига из те области. Као врсни историчар Српске православне цркве написао је неколико студија и историјских радова на теме које се тичу и историје епархије темишварске.

Епископ Сава је сходно тадашњим (не)приликама, успео да удари нове темеље за будућа поколења. Његов рад као администратора Епархије темишварске од 1980. до 1996. године, био је плодоносан на многим пољима.

Црквене и политичке прилике у Епархији темишварској (1945–1980)

Епархија темишварска је тешко преживела све страхоте Другог светског рата, после којег у Румунији настаје промена државног уређења када на власт долази комунистичка власт и диктатура која је оставила болан траг и негативне последице у животу Српске цркве у Румунији. После рата, нова државна власт је уништила организацију Епархије, која је сведена на ниво „Викаријата“. Сва црквена имовина која је припадала Епархијској управи, парохијама и манастирима је одузета, као и разне задужбине и фондови којима је Црква руковала. Укинута су сва Епархијска административна тела, архијерејска намесништва и вероисповедне школе. Главна и одлучујућа особа је био председник верске комисије (на државном нивоу из Букурешта, а на локалном, жупанијском нивоу) који је о свему одлучивао. Велики терет, жртве и заслуге за опстанак српског православља у Румунији у овим тешким годинама је управо поднело српско свештенство, монаштво и народ.

У овом периоду, сви дотадашњи архијерејски заменици, а од 1951. године „викари“,² за све најнужније епископалије, као што је било рукополагање кандидата за свештенство, обраћали су се румунским митрополитима.³ Све свештенике епархије темишварске у периоду од 1948. до 1980. године рукополагали су румунски јерарси. Епископу Висариону (Костићу), иако

² Свештеници на положају архијерејског заменика „викара“: Слободан Костић (1942–1947), Стеван Томић (1947–1971), Ђорђе Хранисављевић (1971–1978) и Владимир Марковић (1978–2010).

³ Румунски банатски митрополити (румунски: arhiepiscopi al Timișoarei și mitropoliti al Banatului): Василије (Лазареску, епископ темишварски од 1940, архиепископ и митрополит банатски 1947–1962) и Николај (Корњану, архиепископ темишварски и митрополит банатски од 1962–2014).

је био рођен на територији Румуније и са знањем румунског језика, за сво време администрације (1952-1979.) није било дозвољено да обавља епископалије у повереној му на администрацију епархији темишварској.⁴

После смрти епископа банатског Висариона (Костића) 1. децембра 1979. године у Вршцу, остала је упражњена не само банатска, него и епархија темишварска, којом је Епископ Висарион администрирао од 1952. године. Свети архијерејски Синод за администратора обеју епархија је поставио епископа браничевског Хризостома (Војиновића). Стар и болестан, он је само актом потврдио постојаћег архијерејског заменика темишварске епархије, свештеника Владимира Марковића, који је раније на свештеничком збору био изабран као „викар“ (Иванов, 1978: 41–42), затим је потврђен као архијерејски заменик од стране епископа, администратора Висариона 1978. године, а наредне године и од новог администратора епископа Хризостома (Бугарски, 1995: 45). Епископ Хризостом никада није дошао у Темишвар и убрзо је на заседању Светог Архијерејског Сабора у мају 1980. године, предао дужност администрирања епархијама банатском и темишварском епископу шумадијском Сави (Бугарски, 2013: 81–101).

Старање Епископа Саве за свеукупни живот епархије темишварске (1980–1996)

Свети архијерејски Сабор СПЦ у Београду на седници од 19. маја 1980. године, под АСБр 42/зап.72, донео је одлуку којом је: „За администратора епархије банатске и темишварске поставио Његово Преосвећенство Епископа шумадијског Г. Саву, са свим правима епархијског архијереја“.⁵

Дана 29. маја 1980. године, на острву Патмосу, епископ Сава се сусрео са банатским, румунским митрополитом Николајем и са њим обавио подужи дипломатски разговор. У току разговора митрополит Николај је рекао: „Нама је јако жао што је блаженопочивши епископ Висарион био љут на нас. Морам признати да је, донекле, био у праву, јер смо ми према њему били непажљиви. И ми бисмо желели да се односи између наших двеју Цркава унапреде. Постоји један проблем. Наиме, наша држава на део Ваше Цркве у Румунији гледа као на Викаријат у духу предратне одлуке Румунске народне скупштине, који је и данас на снази. Дешава се, да се наша мишљења разликују од мишљења наших државних органа. Мислим да би најбоље било, да се ова питања решавају на нивоу двојице наших Патријараха. Дешавало

⁴ За сво време администрације у темишварској епархији, Епископ банатски Висарион је служио свега два пута: приликом малог освећења обновљене цркве светог Георгија у Темишвару-Фабрици на празник Светог Саве 27.01.1957. и у Саборној цркви 16. фебруара 1958. године.

⁵ АСПЕБ, бр.182/ 14. јун 1980.

се, да делегације Срба из Темишвара долазе код мене у вези са решавањем неких проблема у темишварској црквеној општини, али ја се нисам хтео мешати у ваше послове.“⁶ Епископ Сава је овом приликом као администратор банатске и темишварске епархије СПЦ позвао митрополита банатског Николаја да посети парохије у Српском Банату и да слободно у њима богослужи. Црквене општине румунске цркве у Југославији потпадале су под администрацију румунског патријарха. Из целог разговора епископ Сава је закључио: „... да Митрополит Николај није ништа могао да ми каже у вези са мојом жељом да богослужим у Темишварској епархији, кога треба да посетим од њихових државних органа по доласку у Темишвар, а још мање о доласку наших свештеничких кандидата у наше богословске школе“. О овом сурету детаљно је известио Свети архијерејски Синод, дана 11. јула 1980. године из Вршца.

Првим актом, који је потписан од стране Епископа Саве као администратора темишварске епархије, он извештава архијерејског заменика у Темишвару да је одлуком Светог архијерејског Сабора СПЦ постављен за администратора епархија банатске и темишварске, и да се о предњој одлуци званично известе све Управе парохија, манастира и црквених општина и да се име епископа Саве убележи у храмовне диптихе живих и да се спомиње на свим богослужењима.⁷

Управу епархије темишварске (српског православног викаријата у Темишвару) у име Епископа Саве (како би најавио његов први долазак у Темишвар), у току месеца јула је посетио протојереј Душан Коларов, архијерејски заменик из Вршца. Епископ Сава је услед немогућности да посети темишварску епархију упутио Светом архијерејском Синоду акт: „с обзиром да смо добили утисак да је тамошња епархијска канцеларија немоћна да уприличи нашу посету, као и одседање у епископском двору, присиљени смо да умолимо Св. арх. синод, да на сходан начин издејствује одобрење да у епархији темишварској можемо повремено богослужити, не само у Темишвару, већ и у осталим парохијама. Слободни смо предложити да се умоле Његова Светост Патријарх румунски Г. Јустин и амбасадор Румуније у Београду како би се пронашло решење за наш долазак у Темишвар.“⁸

Прота Душан Коларов је 6. августа поново посетио проту Владимира Марковића, архијерејског заменика у Темишвару, који му је саопштио да је из Букурешта од стране државних власти, телефонским путем забрањена

⁶ АСПЕТ, бр. 2/1980.

⁷ АСПЕТ, бр. 1, од 1. јула 1980. године. Овим актом су поново после више деценија прекида, поново почети да се воде акти са насловом: Српски православни епископ епархије темишварске, као и деловодни протокол на српском језику.

⁸ АСПЕТ, бр. 5/ 11. јул 1980.

посета и служење у Темишвару епископу Сави,⁹ о чему је извештен Свети архијерејски Синод СПЦ у Београду.¹⁰

Државне власти Румуније ипак су касније дозволиле прву посету епископа Саве Темишвару. Он је у пратњи протојереја Душана Коларова и архијакона Саве (Андрића), 3. новембра 1980. године посетио епархију темишварску. Том приликом у епархијском двору сачекао га је викар Владимир Марковић са десетак свештеника, са којима је обавио трочасовни разговор о стању и ситуацији у темишварској епархији. Након посете Саборном храму и разговору са црквеним одбором и групом верника, епископ се са пратњом упутио на пријем код румунског банатског митрополита Николаја. Поред делегације епархије темишварске, пријему су присуствовали викарни епископ лугошки Тимотеј (Севић) и верски инспектор Темишварске жупаније Михаил Цепердел. Епископ Сава је у извештају Синоду у Београду написао: „Пријем и ручак су протекли у врло срдечној атмосфери. Том приликом сам истакао да би желео да уз њихову помоћ решим следеће проблеме: 1. Школовање наших богослова из Румуније у српским богословским школама; 2. Повремено служење архијерејских литургија у Темишварској епархији; 3. Рукоположења и хиротесије и 4. Слање богослужбених књига и верске штампе нашем свеиштенству.

На овом пријему митрополит Николај је изјавио да би „најбоље било да се упути једна преставка румунском Патријарху Јустину, којим би се обухватила поменута питања и затражила сарадња Румунске цркве у решавању истих“. После пријема код митрополита Николаја, епископ Сава се сусрео и са ондашњим југословенским конзулом у Темишвару Велимиром Баљ.¹¹

Епископ Сава је приликом преузимања администрације над темишварском епархијом на положају епархијског викара (архијерејског заменика) затекао проту Владимира Марковића. Архијерејских намесника од 1967. године није било. Од 51 парохије редовно су биле попуњене 44 са активним свештеницима, док су остале парохије опслуживали свештеници-администратори и свештеници запослени као чиновници при Епархији. Од 44 активна пароха, 20 је имало факултетску диплому, а 24 завршену богословију. На Богословском факултету у Сибињу студирала су три српска студента, а један ђак је био на школовању у румунској Богословији у Карансебешу. Свештеници су примали припадности од државе, а социјално и пензи-

⁹ На основу усмене изјаве проте Владимира Марковића и осталих епархијских службеника, сазнали смо да ондашња Управа Викаријата није смела да преузме никакве активности и контакте са странцима док за то не би добила одобрење државног секретаријата при надлежном министарству за односе са верским заједницама, које су тражене преко канцеларије жупанијског одсека инспектората за односе са верским заједницама.

¹⁰ АСПЕТ, бр. 11/16. август 1980.

¹¹ АСПЕТ, бр. 29/4. новембар 1980.

оно осигурање је било регулисано код Пензионог фонда Румунске православне цркве. Епархија је имала четири манастира: Базијаш, Бездин, Светог Георгија и Златицу који су се одржавали прилозима верника. Епархија је имала два монаха, од којих је један био на парохији, док је други због болести боравио ван манастира. У два манастира су живели парохијски свештеници са породицама, а у друга два није било никог.

На седници Светог архијерејског Синода одржаној дана 4. новембра 1980. године у Београду, узето је на знање да патријарх српски Герман умоли румунског патријарха Јустина и затражи помоћ у решавању проблема са државним властима у темишварској епархији.¹²

Епископ Сава је посетио Темишвар по други пут, када је први пут и служио 13. и 14. децембра исте (1980) године у Саборном храму у Темишвару, у којој литургији је узело учешће скоро целокупно свештенство Епархије темишварске. У току ове две литургије рукоположио је свршеног богослова Јоцу Живановића у чин ђакона и презвитера. Ово је било прво рукоположење у Темишвару од једног српског архијереја након 44. године.¹³

Епископ Сава је напoкoн успео да нађе заједнички језик са румунским властима. Дoзвoљeнo му је да пoврeмeнo пoсeћује епархију темишварску, рукополаже свештенике¹⁴ и обавља све епископалије, независно од тога што је установа пред румунским властима и даље функционисала као Викаријат (румунски: Vicariatul Ortodox Sârb din Timișoara) са нејасним статусом из 1951. године.

Слeдeћe 1981. године, епископу Сави је од стране државних власти било дозвољено да два пута може да посети епархију темишварску. Прву посету је обавио у месецу августу, служећи литургије у Темишвару-Махали и у Старој Молдави где је осветио нови иконостас. Том приликом епископ је посетио и српске цркве у Мачевићу, Дивићу, Белобрешки, Српској Пожежени и Радимни. Дана 3. августа 1981. године, основао је парохију у Дети. О својој посети епархији, епископ Сава је известио Свети архијерејски Синод: „У свим местима сачекали су нас верници тако да су не само храмови били пуни већ и порте, а у Мачевићима и улица, која је била застрта теписима и српским платном. У свим овим местима била је кратка доскологија, поздрав пароха и одпоздрав Архијереја. Међу верницима је запажен велики број деце и омладине.“¹⁵

¹² АСПЕТ, бр. 32/ 5. децембар 1980.

¹³ АСПЕТ, бр. 35/ 22. децембар 1980.

¹⁴ За време своје шеснаестогодишње администрације темишварском епархијом Епископ Сава је рукоположио у ђаконски и свештенички чин 15 кандидата: Јоцу Живановића (1980), Славољуба Везелића (1981), Милана Јоргована, Душана Кључара, Живу Милована (1982), Васу Плестића, Мирослава Ђурковића (1984), Бранислава Станковића (1985), Огњана Плавшића, Благоја Чоботина (1986), Радослава Стојков (1989), Васу Лупуловића, Стојана Петровића (1990), Перу Илијевића (1992) и Раду Арсин (1994).

¹⁵ АСПЕТ, бр.6/82, Извештај Светом архијерејском Синоду за 1981. годину,

Том приликом епископ Сава је посетио румунског патријарха Јустина као и државну верску комисију у Букурешту, где је био срдечно примљен. Епископ се захвалио првенствено митрополиту банатском Николају што је посредовао код патријарха Јустина, али и код државних власти да се омогући пастирски рад српском епископу у темишварској епархији.

Поводом стогодишњице Богословског факултета у Букурешту, епископ Сава је био позван да узме учешће у тој прослави, приликом чега је по други пут посетио темишварску епархију у новембру 1981. године. Овом приликом је на основу Устава Српске православне цркве *„образовао Црквени суд Епархије темишварске, поставивши чланове Суда, секретара-референта и црквеносудског тужиоца из реда парохијских свештеника.“*¹⁶

Наредне 1982. године, Епископ Сава је осветио новообновљени и проширени храм Вазнесења Господњег у Мачевићу, дана 14. маја, а сутрадан је осветио обновљени храм Вазнесења Господњег у Доњој Љупкови. У току 1982. године, Епископ Сава је посетио неколико парохија и служио у: Мачевићу, Доњој Љупкови, Ченеју, Немету, (Иванов, 1982/1983: 21-27), Фелнаку (Поповић, 1982/1983: 27-28), манастиру Бездину (Стојковић, 1982/1983: 28-29), Великом Семпетру (Дињашанин, 1982/1983: 29-31). Посетио је и црквене општине у Старој Молдави, Мунари и Дети. Као администратор банатске епархије, основао је Фонд за помоћ Темишварској епархији. Фондом је руководио протојереј Маринко Ђуричин, свештеник из Вршца.¹⁷

Епископ Сава је 28. фебруара 1983. године посетио парохију у Српском Семартону где је служио архијерејску литургију. На литургији се после беседе парохијског свештеника, обратио и епископ верном народу, тумачећи заповести које нам је Спаситељ дао у еванђељу. Након литургије, Епископ се са пратњом упутио на сеоско гробље где је служио помен Круни, мајци Доситеја Обрадовића, као и свештеницима и учитељима који почивају на том гробљу (Бугарски, 1982/1983: 31–33).

У манастиру Базијашу, поводом манастирског сабора о празнику Преображења Господњег, епископ је служио (19. августа 1983) архијерејску литургију (Везелић, 1982/1983: 33–34). Наредних дана је служио у Дињашу (Качик, 1982/1983: 34–35) и Дети (Бугарски, 1982/1983: 35–36) и обишао још неколико парохија у соколовачком намесништву.

Доласком епископа Саве за администратора темишварске епархије, отпочела је и обнова спољашности и консолидација Српске саборне цркве у Темишвару. Свечано тзв. мало освећење извршио је са свештенством банатске и темишварске епархије дана 28. априла 1984. године. На литургији је учешће узело и Темишварско српско црквено певачко друштво под управом Јована Лацића. Том приликом епископ је одржао дивну беседу у којој је бираним речима похвалио темишварце који су сачували чврсту веру кроз векове (Петков, 1984: 23–24).

¹⁶ Исто.

¹⁷ АСПЕТ, Извештај Светом архијерејском Синоду за 1982. годину.

На Томину недељу, 29. априла 1984. године, епископ је посетио парохију Станчево у такозваној Банатској Црној Гори. Последња канонска посета овом месту од стране српског епископа је била давне 1926. године у доба епископа Георгија (Летића). На уласку у село, епископа је дирљивим речима поздравио игуман Василије (Миливојев). На архијерејској литургији, епископ се захвалио на лепом дочеку и похвалио парохијане који су дали свој новчани допринос за оправку и украшавање иконостаса, као и за увођење нове електричне инсталације у парохијској цркви (Миливојев, 1984: 24–26). Епископ Сава је 18. августа служио бденије у манастиру Базијашу, 25. новембра литургију у Саборном храму у Темишвару, 26. новембра у храму у Варјашу и 27. новембра у храму у Темишвару-Фабрика.

Приликом посете епархији темишварској у периоду од 15. до 18. новембра 1985. године, епископ Сава је посетио парохије и богослужио у: Наћфали (3. новембра 1985.) и Чанаду (4. новембра). У повратку из Чанада посетио је храм у Великом Семиклушу, где је последњи пут неки српски епископ извршио канонску посету давне 1927. године.

У 1986. години, епископ Сава је служио архијерејске литургије у Саборном храму у Темишвару: 30. маја, 11, 12, и 13. октобра. У извештају Светом архијерејском Синоду укратко је описао духовно стање Срба у темишварској епархији, као и финансијско и материјално стање српских манастира и храмова. Приликом сваке посете Румунији он је сакупљао и историјску грађу за своје научне радове које је често објављивао у црквеној штампи.

На дан Светог великомученика Димитрија, 8.11.1987. године, епископ је посетио парохију Дивић, најмању парохију у Клисури и осветио нови храм. Том приликом он се бираним речима обратио верном народу у препуном храму (Паскуловић, 1987: 139–142).

У извештају Светом архијерејском Синоду епископ Сава је са више ставки (стање и статус епархије, тада актуелна забрана употребе српских назива места, материјално стање свештенства, парохије и манастири) известио Цркву о опште тешком стању Српске православне епархије темишварске. Посебан акценат је ставио на школовање свештеничких кандидата, којима већ три године уназад румунске власти нису дозвољавале одлазак у Југославију.¹⁸

Година 1989. за Румунију је била пресудна, народ је живео у јако тешкој ситуацији изазваној комунистичком диктатуром из Букурешта, а Срби и Српска православна епархија темишварска су делили тешку ситуацију са својим комшијама Румунима. У тој години, епископ Сава је четири пута посетио темишварску епархију вршећи своје редовне пастирске обавезе. Посетио је храмове у Кетфелју, Лесковици (два пута), Мачевићу, као и руинани храм, без крова, манастира Кисић, и два пута манастир Светог Георгија на

¹⁸ Епископ шумадијски и администратор Епархије темишварске, Бр. 24/ 3. септембар 1988, у Крагујевцу.

Брзави. У свом извештају је написао: „У недељу 21. маја 1989. године, присуствовао сам вечерњој служби у селу Лесковици и проповедао. Приликом уласка у храм сав народ је грцао и ридао. Са лица народа овог села оцртавао се страх и несигурност јер нико не зна шта ће са њима сутра бити. У дужем разговору са народом, инсистирали су да их посетим и трећи пут ове године, о Светом Илију.“¹⁹ Те године, епархија темишварска је смрћу изгубила три активна свештеника.

Падом диктаторског комунистичког режима ондашњег председника Румуније Николаја Чаушескуа, чије је револуционарно свргавање започело у Темишвару крајем децембра 1989. године, румунско друштво прелази у демократски систем уређења као и у период свеобухватне економске, политичке и културне транзиције. Пад комунизма је отворио нову фазу у историји Румуније, па тако и у историји Срба у Румунији. Променом режима, поред осталих промена и рад на верском просвећивању је могао слободно да се размахне. Српском епископу није више ничим био ограничаван долазак у посету епархији. У школском систему Румуније, као изборни предмет је уведена и православна веронаука, која се предаје у основним и средњим школама.

Након политичких промена, Епископ Сава је одмах упознао нове државне власти са проблемима који су до тада често настајали око слања ђака и студената темишварске епархије на школовање у Југославију, што су нове државне власти одмах дозволиле.

До тада су Управе епархија шумадијске и банатске (својим наменским фондовима и прикупљањем новчаних средстава преко многих црквених општина и управа манастира) бринуле о школовању студаната и ђака који су се школовали у Београду, а касније су помагале и неке богатије црквене општине, као Панчево, Зрењанин, Кикинда и Вршац. После отварања граница, епископ Сава је наставио да шаље кандидате у Богословије, у Београду, Сремским Карловцима и Призрену и студенте на Богословски факултет у Београду. На молбу епископа Саве, школовање ђака су помагали, поред неколицине других српских епископа и појединци и многе државне институције из ондашње Југославије и иностранства.²⁰

Епископ Сава је поново посетио епархију темишварску 17. фебруара 1990. године. Том приликом је укинут назив *Викаријат*, и поново су успостављена три архијерејска намесништва: арадско, темишварско и соколвачко. Епископ је први пут после Другог светског рата заказао свештеничку исповест и братске састанке на којима је лично присуствовао. Приликом

---

¹⁹ АСПЕТ, бр. 25/ 6. јун 1989.

²⁰ Овоме у епархијској архиви сведочи и велики број извештаја Управа Богословског факултета и Богословија, признаница, уплатница, књиге добровољних прилога као и захвалнице које је за пружену помоћ Епископ Сава упућивао многим установама и појединцима из земље и иностранства.

посете граду Решици, 18. фебруара, основао је нову парохију у овом граду и у њој први пут богослужио. Ову новоосновану парохију је посетио и у Недељу Антипасхе.

Отварање граница између Румуније и Југославије за епископа Саву је значило много. Његов углед и поштовање у Матици Српској у Новом Саду доста су помогле да Југославија види културно-историјско благо Срба у Румунији. Тако је 17. маја 1991. године у Народном музеју у Београду под покровитељством Матице Српске из Новог Сада свечано отворена изложба под називом „Уметничко благо Срба у Румунији“. Изложба је у октобру под истим именом свечано отворена и у Галерији Матице српске у Новом Саду (трајала је до 27. октобра), а затим је 9. новембра отворена у Епископском двору у Темишвару.²¹ (Јовановић, Шелмић, Кусовац, 1991).

Српска адемија наука и уметности, 11. јула 1991. године, захвалила је епископу Сави што је узео учешће на округлом столу под називом „Друштвене науке о Србима у Румунији“, који је одржан у периоду од 26. до 27. априла 1991. године.²²

Епископ Сава је заједно са својим сарадницима у темишварској епархији, организовао прославу 150-е годишњице упокојења великог српског добротвора Саве Текелије (1761–1842) у недељу 4. октобра 1992. године. Он је служио архијерејску литургију у Текелијином храму светих апостола Петра и Павла у Араду, а касније парастос овом великом добротвору. Након тога, свечано је отривена спомен-плоча на родној кући Саве Текелије у Араду. Истог дана у свечаној сали Владичанског двора у Темишвару, у вечерњим часовима, одржана је свечана академија.²³

Последњи шематизам Православне српске епархије темишварске (*Костић, Слободан, Срби у румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*) штампан је за време Другог светског рата и науци је остао скоро незапажен. После више од пола века, податке из историје и живота епархије темишварске и уопште живота Срба у Румунији, сакупио је Стеван Бугарски из Темишвара, добар сарадник и пријатељ епископа Саве. Он је 1995. године објавио своје капитално дело „Српско православље у Румунији“, које је штамано са благословом епископа Саве. Књигу су објавили као издавачи, епархија темишварска, САНУ Београд и Прометеј из Новог Сада. Епископ Сава је написао предговор за ову књигу.

Патријарх румунски Теоктист се у току 1995. године обратио патријарху српском Павлу са дописом да је посредовао код Државног Секретаријата за верска питања у Румунији у вези нацрта новог закона о вероисповестима.²⁴

²¹ АСПЕТ, фонд: позивнице.

²² АСПЕТ бр. 2/ 11. јул 1991.

²³ АСПЕТ за 1992. годину.

²⁴ АСПЕТ, бр. 39/ 17. јун 1995.

О својој делатности и догађањима у току свих 16 години администрације темишварском епархијом, епископ Сава је писменим путем редовно извештавао Свети архијерејски Синод, што сведочи архивска грађа.²⁵

Свети архијерејски сабор СПЦ на својој седници од 11. маја 1996. године, разрешио је епископа Саву на његову личну молбу дужности администратора епархије темишварске. У име Светог архијерејског синода, епископу Сави се захвалио епископ нишки Иринеј (Гавриловић) на „*уложеном труду на дугогодишњем управљању Епархијом*“.²⁶

„У недељу 10. јуна 1996. године свештенство и верници епархије темишварске свечано су се и достојанствено опростили од епископа Саве који је шестнаест година био администратор темишварске епархије, залажући се за опстанак и јачање православне вере на просторима Румуније, за обнављање српских храмова и манастира, за обезбеђење свештеничког подмлатка, за очување и неговање српске традиције и верских обичаја, као и задужбинарском духу у српском народу у Румунији. Такође, окупљено свештенство и верни у препуном Саборном храму у Темишвару пожелели су добродошлицу новом администратору, епископу славонском Лукијану“ (Чоботин, 2000: 12–14).

Закључак

Када погледамо само временски период од шеснаест година (1980–1996) из живота епископа Саве Вуковића, који је провео као администратор Српске православне епархије темишварске у Румунији, ми видимо једног „Доброг пастира“, који је бринуо за поверено му стадо.

Администрација епископа Саве темишварском епархијом заиста је уписана златним словима у историји, не само ове епархије, него и читаве православне цркве. Његов долазак у Темишвар, румунске државне власти схватиле су као последњи трзај београдске патријаршије да покуша да сачува епархију темишварску. Долазак епископа Саве не само да је сачувао епархију темишварску, већ јој је удахнуо нови живот и вратио у колико толико нормално стање.

Рад овог великог архијереја протезао се на све гране црквеног живота Срба у Румунији. Првенствено је успео да код државних власти издејствује да се свештенички кандидати школују у Југославији. Иако је у томе било много потешкоћа и проблема, успео је да се већина данашњих свештеника епархије темишварске поноси тиме што су стекли богословско образовање у ондашњој Југославији. Дипломатским путем је успео да добије дозволу да богослужи у свим српским црквама темишварске епархије у којима није

²⁵ АСПЕТ, архивске кутије од 1980. до 1996. године.

²⁶ САС СПЦ, бр 1117/зап. 722; 6. јул 1996.

српски архијереј служио више деценија уназад. Поред богослужења, епископ Сава је обављао и рукоположења кандидата, чиме је успео да епархију обезбеди са свештеничким подмлатком.

Основао је три нове парохије, успео да обиђе сваку парохију у сва три архијерејска намесништва. У сваком месту је беседио и поучавао народ, који је чврсто држао своју веру.

Поред духовног живота, епископ Сава је у темишварској епархији успео да обнови и културни живот Срба у Румунији. У сарадњи са Српском академијом наука и уметности, као и Матицом Српском из Новог Сада, успео је да културно-историјско благо Срба у Румунији буде рестаурисано и угледа светлост дана на неколико изложби. Као врсни историчар Српске православне цркве написао је неколико студија и историјских радова и књига на теме које се тичу и историје епархије темишварске.

Окружен добрим сарадницима који су му помагали у тешким и судбоносним моментима, мислио је на све, од црквењака до архијерејског заменика. И поред бројних обавеза у епархији шумадијској и епархијама у којима је администрирао, увек је радо долазио у Румунију. Првих година по два, три пута годишње, колико су му дозвољавале државне власти, а после револуције много чешће.

О његовом животу и раду не остаје да сведочи само број и обим, већ и разноврсност деловања о чему нам лепо говори једна белешка др Данице Петровић, његовог верног пријатеља и сарадника, која каже да је он био: „ревностни богослужитељ, монах, архијереј, духовни отац, добротинитељ, стрпљиви пастир, учитељ, литургичар, појак, научник, дипломата и историчар, неуморни градитељ, изванредан организатор, нежан брат, рођак, ученик, пријатељ, колега и сарадник, заљубљеник у књиге и знања, домаћин старинског српског кова и човек отвореног духа“ (Петровић, 2001: 385–387).

Његова смрт је велики губитак, не само епархије шумадијске, епархије којима је администрирао, међу којима је свакако и епархија темишварска, већ и читаве Српске православне цркве.

Верујемо да су Спаситељеве речи упућене светом апостолу Петру: *Напасај јагањце моје... Чувај овце моје* (Јн. 21,15–17) биле и смисао живота и службе Епископа Саве. Настојао је свим својим бићем да дело Господње у свету не пропадне, него да напредује. Будио је у свим људима са којима је долазио у додир ону јеванђелску љубав и доброту која блажи душу, подиже човека и чини да овај живот и поред свих невоља, постаје узвишен, вредан и леп.

Лик епископа Саве ће вазда лебдети пред духовним очима многих који се њега сећају, не по некој дужности, већ из захвалности и љубави, као једне изузетне личности којом је Господ благословио Цркву наших дана.

Извори и скраћенице

- АСПЕБ - Архив Српске православне епархије банатске- Вршац
АСПЕТ - Архив Српске православне епархије темишварске- Темишвар
САС СПЦ - Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве

Литература

- Бугарски, 2012: С. Бугарски, *Азбучни и хронолошки прегледи уз књигу Сава, епископ шумадијски: Српски јерарси од девог до двадесетог века*. Нови Сад: Прометеј.
- Бугарски, 1982/1983: С. Бугарски, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Дета. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, 35-36.
- Бугарски, 1982/1983: С. Бугарски, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Српски Семартон. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 31-33.
- Бугарски, 2013: С. Бугарски. Правни положај православне српске епархије темишварске. *Банатски алманах*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 81-101.
- Бугарски, 1995: С. Бугарски, *Српско православље у Румунији*. Темишвар: Епархија темишварска- Београд: САНУ-Нови Сад: Прометеј.
- Везелић, 1982/1983: В. Везелић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама- манастир Базијаш, *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 33-34.
- Дињашанин, 1982/1983: П. Дињашанин, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Велики Семпетар. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 29-31.
- Иванов, 1982/1983: Љ. Иванов, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 21-27.
- Иванов, 1978: Љ. Иванов, Нови викар протонамесник Владимир Марковић. *Билтен Српског православног викаријата у Темишвару*, бр. 1- 4/ 1978, Темишвар, 41-42.
- Јанковић, 2004: М. Јанковић, *Епископ др Сава- На путевима Шумадије*. Крагујевац: Каленић: Издавачка установа Српске православне епархије шумадијске.
- Јовановић, М., Шелмић, Л., Кусовац, Н. (1991). *Каталог: Уметничко благо Срба у Румунији*. Београд-Нови Сад: Народни музеј - Београд- Галерија Матице

Српске - Нови Сад.

- Јованчевић, 2001: Н. Јованчевић, Биографија и библиографија др Саве, епископа шумадијског. *Споменица епископу шумадијском Сави (Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*, Нови Сад: Будућност, 9–29.
- Јованчевић, 2011: Н. Јованчевић, Изворници радова Епископа Саве Вуковића. *Епископ Сава Вуковић - Изабрани богословско-историјски радови*, Каленић: Крагујевац, 643–649.
- Качик, 1982/1983: М. Качик, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Дињаш, *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 34–35.
- Миливојевић, 1984: В. Миливојевић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Станчево. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 49-50, Темишвар, 24–26.
- Милошевић, 2011: Н. Милошевић, У духу и истини. *Епископ шумадијски Сава као литурџичар*. Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 72–78.
- Паскуловић, 1987: В. Паскуловић, Освећење храма у Дивићу. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 63-64, Темишвар, 139–142.
- Петков, 1984: Д. Петков, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама: Темишвар-Град. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 49-50, Темишвар, 23–24.
- Петровић, 2001: Д. Петровић, [Поговор] у: *Споменица епископу шумадијском Сави (Зборник радова поводом 40. годишњице архијерејске службе др Саве (Вуковића), епископа шумадијског*, Нови Сад: Будућност, 385–387.
- Поповић, 1982/1983: С. Поповић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-Фенлак. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 27–28.
- Пузовић, 2014: П. Пузовић, Сава епископ Шумадијски. *Прилози за историју СПЦ, део 4*, Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, 109–112.
- Стојковић, 1982/1983: Р. Стојковић, Канонске посете Његовог Преосвештенства Господина Саве (Вуковића), епископа шумадијског нашим парохијама-манастир Бездин. *Билтен Српског православног Викаријата у Темишвару*, бр. 41-48, Темишвар, 28–29.
- Чоботин, 2000: Б. Чоботин, Владика Лукијан (Пантелић) нови епископ администратор епархије темишварске. *Гласник-црквени часопис православне српске епархије темишварске, 1992-1998*, Темишвар, 12–14.

Ivan (hegumen Justin) Stojanović

BISHOP OF ŠUMADIJA DR. SAVA (VUKOVIĆ) AS ADMINISTRATOR OF THE SERBIAN ORTHODOX DIOCESE OF TIMIȘOARA (1980-1996)

Summary

Bishop of Šumadija dr. Sava Vuković (*1930†2001) is considered one of the most prominent bishops of our Serbian Orthodox Church. He has marked his era as a respected hierarch, a church historian, a literate, a liturgist, as well as an excellent organizer of the church life in the dioceses that were assigned to his lead and care. In the currently available literature on his life and activity there are less details about his work in the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, where he acted as bishop-administrator for sixteen full years. This fact inspired us to perform a research on this period of this historical and important Diocese's existence and on dr. Sava's work in it. The complex and irregular status of the Serbian Orthodox Diocese of Timișoara, which lasted from 1919 until the fall of the communist regime in 1989, left a painful mark and a lot of consequences on the life of the Serbian Church in Romania. Being an able diplomat, bishop dr. Sava managed, in those conditions, to properly organize the functioning of the Diocese and set up serious foundations for the upcoming generations. The activity of bishop dr. Sava as administrator of the Diocese of Timișoara between 1980 and 1996 was fruitful on all fields.

Key words: Bishop dr. Sava Vuković, Diocese of Timișoara, Romania, political conditions, church life.